

J. Cibulka

The author introduces his paper with the statement that the core of development of the exact knowledge of social processes is Marxist dialectics. Mathematical methods gaining ground in economics is in our scientific life one of the by-products of the renaissance of Marxist dialectics gradually evolving after the 20th Party Congress.

In his „The Capital“ Marx had generalized cognition on the economics of pre-monopolistic capitalism in which the flow of capital still was existing. Nevertheless, Marx in his analysis of the crisis of capitalism was not issuing from this primitive forms of anarchy in production which in the further development of capitalism — in its monopolistic stage — were surpassed by capitalism itself. The sources of capitalistic crises — in the conditions of capitalism actually ineluctable — were by Marx seen in the tendency of the movement of fixed capital to make itself independent, regardless from the development of consumption.

The historical source of negative phenomena appearing so markedly in the economics of socialist Czechoslovakia is to be seen in the fact that we did not sufficiently evaluate the specificity of conditions which in the Soviet Union had made necessary the Soviet type industrialization and the extensiveness of production connected with this type of industrialization. We have to bear in mind the fact that Czechoslovakia, together with the Soviet Union, have the international obligation to charge upon themselves the main burden of aid to be given to our sister socialist countries and to countries in the stage of their development. However, the main economic task in the socialist rebuilding of a formerly monopolist-capitalistic country such as Czechoslovakia was in the past, is to overcome the antagonistic dissension between the tendency of production to become selfpurposely independent, and the actual development of consumption.

Our present extremely unfavourable situation in which the consumer productive units are unconditionally dependent on the mercy of the monopolistic supplier units can be eliminated without recurring to the restauration of the capitalistic organisation of free enterprise. Owing to the force of the socialist economic system it is more consequent to proceed differently from what even the monopolistic capitalism of the United States was able to perform, i. e., we have to restrict the great aggregated industrial enterprises to final production, and to create highly specialized sub-supplier units of production.

K PROBLÉMOM ROZVOJA MARXISTICKEJ SOCIOLÓGIE

JÁN PAŠIAK

Trocha oneskorene za väčšinou socialistických krajín začíname aj my riešiť problémy, ktoré sú spojené s rozvojom marxistickej sociológie. Musíme si priznať, že sme zaostali v rozvoji marxistickej sociológie za väčšinou socialistických krajín. Nie je to príjemné konštatovanie, ale práve preto sa treba nad touto situáciou vážne zamyslieť a urobiť všetko, aby sa tento stav zlepšil.

Zaostanie má svoje objektívne aj subjektívne príčiny. Pravda, s týmto konštatovaním nevystačíme na viac ako na ospravedlnenie toho, čo bolo, ale pre rozvoj vedy o spoločnosti mali by sme poznať i to, čo neumožňovalo jej tvorivý rozvoj, znemožňovalo vedecké výskumy a zapríčinilo skostnatenie najrevolučnejšej teórie o vývine spoločnosti. Viacerí sa už zaoberali touto problematikou, poukázali na

príčiny a ukázali východisko, ako skončiť s dogmatizmom, s vnucovaním argumentácie, ako prekonať to, čo zatváralo ústa a znemožňovalo vedeckú diskusiu. Od kritiky minulosti prechádzame do obdobia aktívneho rozvoja toho, za čo sme bojovali, stávame sa realizátormi idey v našom živote. A to je etapa oveľa ťažšia a zodpovednejšia, lebo nie vždy sme rovnako pripravení na túto aktívnu úlohu. Stávame sa sami predmetom kritiky, oprávnenej i neoprávnenej, a v tomto kvalifikácii odpadajú od realizácie idey tí, ktorí to nebrali vážne v prvom období kritiky a boja sa zodpovednosti v druhom období aktívnej práce.

Lepšie pochopíme túto dnešnú situáciu, ak si aspoň letmo obnovíme v pamäti históriu so sociológiou u nás aspoň od oslobodenia.

Veľká časť slovenských sociológov sa skompromitovala spolupracou s kléro-fašizmom. Boj proti buržoáznej sociológii po oslobodení prerástol po roku 1948 v úplnú negáciu sociológie a sociologických výskumov, vyhlásením sociológie za pavelu, pojem sociológie sa interpretoval jedine v zmysle buržoáznej sociológie, a tak postupne dostával úplne pejoratívny obsah. Takto sa potom umelo vytvoril rozpor medzi sociológiou vôbec a historickým materializmom. Rôzni autori už vysvetlili, prečo to tak bolo.

V období kultu osobnosti sa nemohli uskutočňovať sociologické výskumy. To nie je náhodné. Tento systém nepotreboval poznať objektívnu skutočnosť takú, aká je, ale takú, aká by mala byť podľa subjektívnych predstáv jednotlivcov. Sociologické výskumy, ich výsledky boli by sa dostali do nežiadúceho rozporu so subjektivistickými názormi a mýtami, ktoré na základe takéhoto „poznania“ objektívnej skutočnosti vznikali. Preto sa jednoducho takéto výskumy vyhlásili za nepotrebné, ba priamo škodlivé pre spoločnosť, ktorá buduje socializmus.

Mohlo by sa namietaf, že aj v tomto období bol k dispozícii materiál, ktorý mohol nahradzovať materiál získaný výskumom, či už vo forme štatistických materiálov, či iných písomných dokumentov, na základe ktorého sa mohli rozpracúvať problémy rozvoja spoločnosti. Materiál, ktorý však prešiel niekoľkými stupňami subjektivistickej selekcie, stratil svoju objektívnu hodnotu a časť materiálu nebola prístupná vôbec. Hlavným argumentom, prečo sa pre vedeckú prácu tento materiál nemohol poskytovať, bola možnosť jeho zneužitia. Pochopiteľne, takáto možnosť existuje vždy, ale vo viacerých prípadoch sa materiál neprístupňoval práve preto, že sa zneužíval na škodu celej našej spoločnosti, na škodu socializmu.

Tvorivý rozvoj vedy o spoločnosti v takýchto podmienkach bol nemožný. Úplne stačilo, ak do existujúcich téz sa vybral a upravil faktový materiál. Treba kriticky povedať, že naša generácia v takýchto podmienkach si osvojovala marxizmus-leninizmus, a sebakriticky, že sme ho neskôr aj my takto učili iných, že sme ho poväčšine takto chápali v našich prácach.

Všetko toto sme si začali uvedomovať po XX. sjazde KSSS a plne chápať po XII. sjazde KSČ. Po XX. sjazde KSSS v súvislosti s prekonávaním dogmatizmu sa začína hovoriť v krajinách socialistického tábora o potrebe konkrétnych sociálnych výskumov, o potrebe rozvíjania marxistickej sociológie. V Poľsku a SSSR sa pristupuje aj k prvým sociologickým výskumom. Už roku 1956 na

treťou sociologickým kongrese v Amsterdame sa zúčastňuje aj delegácia z Československa.

Aj u nás sme tento nástup rozvoja marxistickej sociológie zachytili, začalo sa diskutovať o predmete marxistickej sociológie, viaceré inštitúcie začali prvé pokusy so sociologickými výskumami. Potom prišlo známe obdobie boja proti revizionizmu a za jeden z prejavov revizionizmu, „za ideologické zakolísanie“ sa pokladalo i obnovenie sociologických výskumov. Uskutočnené represálie zabrzdlili rozvoj sociologických výskumov a pokračovala len diskusia o predmete marxistickej sociológie.

V tomto období sa však robili určité prieskumy, najmä v oblasti osvetovej práce.

O ľuďoch, ktorí v tomto období bojovali proti sociologickým výskumom, platí prirovnanie o vzťahu meštiaka ku politike: „slovami ju neguje, v duši sa jej bojí, ale v skutočnosti z nej ničomu nerozumie“.

Situácia bola taká, že v SSSR, Poľsku, Rumunsku, Bulharsku sa už vtedy systematicky začínali robiť sociologické výskumy. Roku 1959 na štvrtom sociologickom kongrese v Taliansku sa zúčastnila z Československa 10 členná delegácia, z toho traja delegáti zo Slovenska. Tu už bolo jasné, že sociologické výskumy majú miesto aj v socialistických krajinách, ako to vyplývalo z referátov sovietskych a poľských delegátov, hoci sa musia robiť na iných metodologických základoch. No dvaja delegáti z našej trojčlennej skupiny, podávajúc zprávu z kongresu, nabádali naďalej k opatrnosti a k vyčkávaciemu stanovisku. Len jeden člen delegácie podporuje myšlienku systematických sociologických výskumov. Neskôr tento názor podoprel aj sekretariát ÚV KSS a odporúčal vytvoriť oddelenie sociálneho výskumu vo FÚ SAV v Bratislave. Tak sa položili základy prvému vedeckému sociologickému pracovisku na Slovensku. Maličká skupinka filozofov roku 1960 začína sociologickým výskumom brigád socialistickej práce, ktorého výsledky sú už uverejnené. Koncom roku 1962 sa vo FÚ SAV vytvorilo oddelenie sociologického výskumu, ktoré má dnes päť interných pracovníkov, dvoch pracovníkov na študijnom pobyte, jedného interného a troch externých aspirantov.

Roku 1963 oddelenie začalo uskutočňovať komplexný sociologický výskum v desiatich JRD s pracovnou témou *Formovanie socialistického vedomia družstevných roľníkov*. Okrem toho sa v rámci oddelenia spracúvajú tieto problémy: 1. *Rozpracovanie metód a techník sociologického výskumu*; 2. *Metodika komplexného sociologického výskumu*; 3. *Predmet marxistickej sociológie*; 4. *Záujmy vysokoškolskej mládeže*. Oddelenie bude postupne rozširovať výskum na oblasť priemyslu a kultúry. Z oddelenia sa má perspektívne vybudovať Sociologický ústav.

Sociologický výskum väčšieho významu uskutočňujú ešte aj ďalšie pracoviská. Je to Katedra marxizmu-leninizmu na VŠP v Nitre, oddelenie sociológie VÚZE v Bratislave a celý rad ďalších pracovísk, ako Osvetový ústav v Bratislave, Československý rozhlas, Psychologická klinika v Bratislave.

Všetky výskumy, ktoré sa doteraz uskutočňujú, skúmajú čiastkové problémy a nemajú reprezentatívny charakter pre celé Slovensko. Postupne bude potrebné prísť k reprezentatívnym sociologickým výskumom. Spoločenské zmeny, ktoré

sa uskutočnili na Slovensku ako dôsledky socialistickej industrializácie a kolektivizácie poľnohospodárstva, mali by stáť v popredí týchto výskumov. (Robotnícka trieda, družstevné roľníctvo, inteligencia.) Druhým okruhom problémov, ktoré si zasluhujú mimoriadnu pozornosť, sú problémy mládeže, dediny, priemyslu, nacionálne problémy, problémy religiozity, kultúry, rodiny, mesta. Tretí okruh problémov tvoria sociologické problémy vedeckého riadenia našej spoločnosti.

Všetky tieto výskumy by sa mali pripraviť tak, aby priniesli materiál pre také zovšeobecnenie, ktoré by pomohlo rozvoju teoretickej práce a ktoré by prinieslo vedecké poznatky pre riadenie našej spoločnosti.

Na riešenie týchto úloh je však potrebná sieť sociologických pracovísk, cieľavedome rozložených po celom Slovensku. Hlavnou prekážkou vybudovania takýchto pracovísk je dnes nedostatok kvalifikovaných pracovníkov. Na našich vysokých školách sa počíta s prípravou sociológov od školského roku 1964/65. Nemožno však čakať, pokiaľ naše školy opustia prví kvalifikovaní sociológovia. Existuje veľa pracovníkov, ktorí by si chceli osvojiť poznatky zo sociológie postgraduálnym štúdiom, na kurzoch, ktoré by im umožnili získať základné poznatky pre vlastnú prácu. Okrem toho na vysokých školách existuje veľa pracovníkov, ktorí by sa radi venovali sociológii a prispeli k rozvoju marxistickej sociológie u nás.

To všetko sú otázky, ktoré je potrebné iniciatívne a pružne riešiť.

Teoretické otázky spojené s rozvojom sociologických výskumov

Doterajšie práce o problémoch našej spoločnosti mali prevažne charakter apodiktický, postulatívny a normatívny, v prácach sa používala prevažne deduktívna metóda.

Po kritike takýchto prác a spôsobu, akým sa riešili, prejavil sa hlad po faktoch, po konkrétnom poznaní spoločenských javov, po poznaní nášho života v celej rozpornosti. A tu sa niekedy stalo, že sa prechádzalo k druhému extrému. Ak sa v období kultu osobnosti vybrali len pozitívne stránky z javov, začali sa teraz vyberať len negatívne, „optimistický“ subjektivismus bol nahradený subjektivismom „pesimistickým“.

Dopustili by sme sa podobnej chyby, keby sme v sociológii taktiež prešli do druhej krajnosti — do vulgárneho empirizmu. Tento prechod z jednej krajnosti do druhej, z jedného extrému do druhého extrému existuje potenciálne vo vedách vždy v období, keď sa ukazuje neudržateľnosť doteraz používaného systému a s ním spojenej metódy, keď sa kriticky nezhodnotí všetko to, čo tu bolo kladné a čo možno použiť aj pre ďalší stupeň vývinu, ale sa jednoducho všetko zamietne.

Mali by sme si jasne uvedomiť, čo znamená pre sociologický výskum marxistická filozofia a opačne, aby sme en bloc nezamietli direktívy dialektického a historického materializmu a neprešli k vulgárnemu empirizmu.

Možno namietnuť, že u nás takéto nebezpečenstvo nehrozí, že je predčasné o tom hovoriť. Táto námietka neobstojí, pretože hneď na začiatku sa takéto sklon k vulgárnemu empirizmu viac alebo menej prejavuje. Ak si toto nebezpečenstvo

včas neuvedomíme, tendencia sa veľmi ľahko stane prevládajúcou. Môžeme sa v tomto poučiť už zo skúseností iných krajín (Poľsko), a nie je potrebné, aby sme aj my túto chybu opakovali.

Ako sa prejavuje táto tendencia k vulgárnemu empirizmu?

Empirické tendencie v sociológii

Je nepopierateľným faktom, že spoločenské vedy v poslednom desaťročí sa čím ďalej, tým viac snažia uplatniť metódy, ktoré sa predtým uplatňovali len v prírodných a technických vedách, nevylučujúc ani uplatnenie kybernetiky. Čím ďalej, tým viac vystupuje požiadavka kvantifikácie, stále väčšej exaktnosti v spoločenských vedách.

Tejto tendencii sa neubránila ani súčasná sociológia, ba práve naopak, v sociológii táto tendencia sa prejavila veľmi silne. Vznikli rôzne školy, rôzne smery od opatrného uplatňovania empirických metód pri skúmaní spoločenských javov (systém axiomaticko-deduktívny) až po krajné stanovisko „sociológia — to je empiria“ alebo presnejšie povedané, že empiria je jedine možná sociológia (radikálny empirizmus alebo plochý empirizmus).

Bolo by nesprávne nevidieť progresívne prvky tejto tendencie empirizmu v sociológii a domnievam sa, že táto tendencia aj v marxistickej sociológii mala a má svoje významné miesto. O tom niet medzi marxistickými sociológmi zásadných sporov. Skôr v tomto období ide o to, aby sme si tieto metódy osvojili, preverili ich možnosti uplatnenia v našich výskumoch a pokúsili sa s odborníkmi-štatistikmi, matematikmi, psychológmi o ich ďalšie rozpracovanie v marxistickej sociológii. Je to náročná úloha, dnes ešte u nás ťažko uskutočniteľná; ale marxistická sociológia už na túto cestu nastúpila a má všetky predpoklady, aby ju postupne riešila a prispela k tvorivému rozvíjaniu marxizmu-leninizmu. Odviesť svoj, čo i malý podiel na tejto práci je aj našou snahou.

Niektorí ľudia vyslovujú však i obavy, že v sociológii zakotví plochý empirizmus, že sociológia sa úplne odhumanizuje, a majú na mysli obdobný vývoj k radikálnemu empirizmu v buržoáznej sociológii. Bolo by možné jednoducho túto námietku nebrať do úvahy, povedať, že je u nás neopodstatnená. Domnievam sa však, že táto námietka je do určitej miery odôvodnená. Sklón k plochému empirizmu vyplýva z neznalosti, zo živelnosti pri výskumoch, z nedostatku cieľavedomého programu.

Sú ľudia, ktorí sa domnievajú, že keď rozpošlú anketu, v ktorej obsah a sled otázok je v rozpore so základnými metodickými direktívami pre anketu, a potom si to nechajú spracovať štatistickými metódami, že už urobili „sociologický výskum“. V poslednom čase táto tendencia začala narastať v rôznych formách, najmä pri pokusoch o výskum verejnej mienky na rôzne problémy. Pochopiteľne, takýto empirizmus môže premeniť výskum na zbierku náhodne zbraných, neverifikovaných, príležitostných faktov, faktíkov, názorov, postojov a podobne. Môžu sa veľmi precízne spracovať štatistickými metódami, na počítačoch strojoch, majú množstvo tabuliek a grafov a naoko (pre neodborníka) vzbudzujú dojem precíznosti a exaktnosti. Ale veď aj banalita sa dá takto spracovať.

Je chybou, že máme nedostatok literatúry, málo vlastných štúdií, ktoré by dali všetkým záujemcom odpoveď na otázky, s ktorými si nevedia pri výskume poradiť. A sociológov je tak málo, že keby mali vyhovieť všetkým žiadostiam jednotlivcov o konzultácie, tak by nič iné nemohli urobiť. Je preto nanajvýš aktuálne vydať také práce zo sociológie, ktoré by aspoň čiastočne pomohli riešiť situáciu (z poľskej, sovietskej a americkej sociológie), a urýchliť práce nad pôvodnými pomôckami.

Treba však vidieť rozdiel medzi týmto „živelným empirizmom“, „radikálnym empirizmom“ a požiadavkou, aby sa zovšeobecnenia robili na základe systematického a cielavedomého sociologického výskumu, aby sa získané fakty verifikovali a také sa stali základným kameňom štatistického a matematického spracovania a podkladom teoretickej práce. V takto pochopenom empirizme klasikovia marxistickej sociológie nijako nezaostávali ani za takými vychýrenými empirikmi, ako sú Lazarsfeld a Stouffer.

Mnoho nejasností je aj okolo termínov: sociálny výskum, sociologický výskum, výskum verejnej mienky; okrem toho existujú rôzne koncepcie sociologického výskumu. Nedomnievam sa, že rôznosť koncepcií vychádzajúcich z tých istých metodologických základov marxizmu je na škodu samotnej veci. Zjednotenie nemôže byť vecou administratívneho zásahu, ale otvorenej vedeckej diskusie a argumentácie, diskusie, ktorá nemá v pozadí osobné, prestížne záujmy, ale v ktorej ide o riešenie vedeckého problému.

Domnievam sa, že každý musí vyjsť z určitej koncepcie, ktorá je u nás determinovaná mnohými faktormi aj mimo oblasti sociológie, ale to neznamená, že každý musí prijať túto koncepciu, lebo ak nie, bude zatratený. Tak a podobne sa niesla vedecká polemika v minulosti a bolo by na ujmu rozvoja sociológie, ak by sa to prenieslo aj do sociológie. Polemika vedená však taktne, s vedeckými argumentmi je nanajvýš potrebná pre riešenie rozvoja marxistickej sociológie. Problémov, ktoré treba riešiť, je mnoho, teoretických i praktických. Spomeniem tu aspoň niektoré.

Výber skúmanej problematiky

Výber skúmanej problematiky je veľmi dôležitou súčasťou sociologického výskumu. Sme v období, keď nie je ťažké si vybrať predmet výskumu tak, aby to nebol výskum duplicitný.

Väčšinou predmet výskumu sa dnes vyberá predovšetkým z praktických hľadísk. Výsledky majú slúžiť praktickým opatreniam. Charakter týchto výskumov je rôznorodý. Sú tu akési sociologické sondy krátkodobého charakteru alebo experimenty, skúmanie verejnej mienky, diagnostické sociologické popisy. Najviac sa uplatňuje procedúra reprezentatívneho výskumu a v nej zas sa používa technika ankety alebo rozhovoru. Menej sa používajú ostatné procedúry a techniky.

Metodika výskumnej úlohy sociologického oddelenia FÚ SAV počíta s použitím viacerých procedúr a techník, nevynímajúc ani sociologický experiment. Je to svojho druhu metodický experiment. Chceme v ňom navzájom konfrontovať výsledky získané jednotlivými procedúrami a technikami.

Urobili sme základné prípravy pre porovnávajúci výskum vybraných JRD na Slovensku a poľnohospodárskych družstiev v Poľsku. Bude to prvý porovnávajúci výskum v tejto oblasti medzi socialistickými krajinami a sú všetky predpoklady rozšíriť ho ešte aj o Maďarsko.

Domnievam sa, že hlavnou úlohou nášho pracoviska bude metodologické a metodické rozpracúvanie otázok sociologického výskumu. Bude potrebné, aby aj ostatné sociologické pracoviská si postupne vymedzili svoju hlavnú úlohu a vzájomne spolupracovali.

Naša spoločnosť nám poskytuje veľa problémov, ktorými by sa mala zaoberať sociológia. Treba sa sústrediť na najdôležitejšie problémy. Mali by sme sa vyhýbať náhodnému výberu, túžbe po lacnej atraktivnosti.

Dobrý, správny, vedomý výber je najmenej taký dôležitý ako brúsenie výskumných metód. Pre sociológa je aktom spoločensko-politickým, triednym, stranickým, lebo triedny, politický a stranický je predmet jeho výskumu.

Výber spoločenských problémov pre skúmanie určuje výber metód a procedúr a v nemalej miere i spoločenskú funkciu dosiahnutých výsledkov.

Výber procedúr a techník pre sociologický výskum

Medzi výberom predmetu výskumu a výberom procedúr a techník je priama súvislosť. Nie každý jav a v každom prostredí sa dá skúmať rovnakou metodikou. Zámery použitia tej alebo onej techniky by sa nemali realizovať bez pilotáže, sondáže, ktoré veľmi pomáhajú spresneniu obsahu výskumu i použitiu metódy a techniky. Až po predvýskume by sa malo pristupovať k samotnému výskumu. Tak sa možno najlepšie vyhnúť chybám, ktoré sa už v samostatnom výskume veľmi ťažko napravávajú. Osobne si myslím, že príprava metodiky je najnáročnejšou i najťažšou časťou sociologického výskumu.

Sociológia v posledných dvadsiatich rokoch venovala otázke procedúr a techník veľkú pozornosť a dosiahli sa aj veľmi cenné výsledky. Existuje dokonca krajný názor, že súčasná sociológia — to sú predovšetkým otázky procedúr a techník, otázka kvantitatívneho merania spoločenských javov. Všetko ostatné sa vylučuje zo sociológie. Problematika sociológie sa tak zužuje na stanovenie výberového súboru (sampl), nájdanie optimálnej reprezentácie pri najmenších finančných nákladoch a na to, ktoré algebrické formy použiť pri spracovaní.

Všetky tieto otázky sú dôležité, ale vedecká sociológia tu nemôže zastať, musí ísť ďalej, k poznaniu zákonitostí prostredníctvom týchto procedúr a techník.

Často sa stavia otázka, ktorá procedúra či technika je najdokonalejšia. Odpoveď je jednoduchá: ani jedna nie je dokonalá, každá má svoje prednosti a nedostatky vzhľadom na skúmanú problematiku.

Zvládnutie už existujúcich metód a techník je podmienkou dobrej prípravy a uskutočnenia sociologického výskumu.

Jedným z najťažších problémov je výber jednotlivých techník pri skúmaní názorov, mienok, postojov, kritérií, ambícií atď., teda otázok spojených s prejavmi individuálneho vedomia človeka a zásahom sociológa do tejto oblasti pri vykonávaní výskumu.

Pri technikách, kde sa kladú otázky respondentovi, chceme získať jeho mienku, postoj, názor na určitý jav. Niektorí chybné usudzujú, keď tieto relácie ľudí o javoch (verbálne alebo písomné) stotožňujú so samou skutočnosťou. Už pri sondáži našej výskumnej úlohy sa objavila skutočnosť, že názory ľudí na ekonomickú situáciu v družstve boli vždy o niečo horšie ako samotná situácia. Bolo potrebné skúmať motiváciu tohto javu. Nejakým spôsobom „odmerať“ a verifikovať túto adekvátnosť postoja sa dá len v niektorých prípadoch, ale v niektorých prípadoch verifikovať vyslovený postoj s postojom respondenta v spoločenskej praxi je veľmi ťažké. Používanie rôznych techník pre ten istý problém má svoje opodstatnenie a pomáha spresňovať názory a postoje.

Ďalšou problematickou otázkou je, či skúmaná osoba hovorí o skutočnosti to, čo si myslí. Skúsenosti ukazujú, že čím sa kladie pálčivejšia otázka, tým sú odpovede z rôznych príčin viac subjektívne cenzurované, a tak často nevieme, či respondent nám podáva svoj názor, či názor, ktorý prevláda v jeho formálnej alebo neformálnej skupine, s ktorou sa cíti byť spojený zväzkom lojálnosti, a či podáva názor, ktorý sa „sluší“ podať. Pritom treba brať do úvahy konkrétnu situáciu a jej vplyv na determinovanie výpovede respondenta.

Takýchto problémov je viac a treba ich brať do úvahy pri sociologickom výskume. Podceňovať tento okruh problémov, ktoré sa zdajú na prvý pohľad veľmi jednoduché, nebolo by správne. Pri empirickej sociológii vlastne tu, pri samotnom zdroji získavania informácií sa rozhoduje o kvalite získaného materiálu, o kvalite každej tehly, z ktorej sa pozdejšie buduje stena, dom, štvrt, celé mesto. Ak tento materiál nebude kvalitný, nebude stať za nič celá stavba a skôr alebo neskôr sa zrúti, hoci sa budovala najmodernejšími metódami a technikami, najmodernejšími strojmi a mala ten najkrajší latexový náter. Tu potom neobstojí argumentácia, že sme použili predsa počítačové stroje, kritéria x^2 (chí kvadrátu), lineárne, či nelineárne korelácie. Chybu netreba hľadať tu, ale tam, kde sme získavali základný materiál — v samotnom sociologickom výskume.

Druhý okruh problémov je spojený so zásahom sociológa do skúmaného prostredia pri výskume. Inak sa tento zásah bude prejavovať vo veľkom závode, inak v malej dedine. Druhou časťou tohto problému je vplyv sociológa na respondenta pri výskume. Nechcem rozoberať krajnú situáciu, keď sociológ prijme pracovnú hypotézu a potom podľa direktívy „kto hľadá, nájde“ cielavedome infikuje ľudí svojimi názormi a postojmi, ktoré potom reprodukováné respondentmi, skúma.

Môže existovať aj iný prípad, že hľadá sa to, čo sa pokladá subjektívne za dôležité, a ostatné stránky javu sa negujú.

Mne však ide o čosi iné, o nevedomý, nechcený zásah do skúmaného prostredia, ktorý môže skresliť obraz o skúmanom jave. Vieme, že podobný problém

vplyvu výskumných prostriedkov na skúmaný jav nastolil Heisenberg. V sociológii sa s týmto problémom stretávame však v inej podobe a najintenzívnejšie pri výskume verejnej mienky.

Ľudia, ktorí sú predmetom výskumu, v tomto procese sa akosi menia. Postavené otázky stavajú do novej situácie, zamýšľajú sa nad otázkami, o ktorých predtým ani neuvažovali. Domnievam sa, že anketa, rozhovor, dotazník sú v určitom zmysle experimentom a ich výsledky by sa mali podrobiť analýze v závislosti od použitia techniky a nemali by sa interpretovať ako konečný materiál, nezávislý od použitej techniky.

Tu platí metodická direktíva o maximálnej depersonalizácii výskumného procesu, čiže redukcia vplyvu sociológa tak, aby každý výskumník za použitia tých istých techník mohol získať materiál približne rovnakej objektívnej hodnoty.

Existuje celý rad problémov, spojených so stavbou ankiet, rozhovorov, dotazníkov, používaných dichotomických alebo štandardizovaných odpovedí a rôznych stupníc.

Sú tu problémy, ktoré súvisia so spracovaním materiálu, interpretáciou a zovšeobecnením. Vedecká sociológia sa nemôže obísť bez logickej analýzy, bez zovšeobecňovania, bez poznávania zákonitostí spoločenského vývoja. To je evidentné. Pritom však treba vidieť aj celý rad problémov. Stupeň všeobecnosti bude závisieť od mnohých faktorov a bolo by chybné domnievať sa, že sociologický výskum bezprostredne pomôže rozpracúvať problematiku historického materializmu, jeho kategórie. Tu sa ukazuje vzťah oveľa zložitejší a kto chce nasilu dokázať, že je tu možné tzv. „krátke spojenie“, spravidla končí tým, že sa všeobecne platné zákony ilustrujú jedinečnými príkladmi z empirického výskumu ako ich potvrdenie. Teda zovšeobecnenie nevzniklo indukciou, ale už existujúce zovšeobecnenie sa ilustruje príkladom, ktorý je s ním v súlade.

Bude potrebné urobiť viac komplexných sociologických výskumov, na ktorých sa bude môcť overiť stupeň možnosti zovšeobecnenia.

Sociológia a spoločenská prax

Veľmi aktuálnou otázkou je vzťah sociológie a spoločenskej praxe, a naopak. Boli sme svedkami toho, ako sa správne zdôrazňovala táto téza pre marxistickú filozofiu a ako sa nesprávne realizovala v praxi. Spojenie filozofie s praxou sa raz chápalo vo forme aktuálnosti spracúvanej problematiky, ktorá prestala už byť aktuálnou vtedy, keď práca bola hotová. Inokedy sa toto spojenie chápalo ako stáž v rôznych inštitúciách, v ktorých spravidla sa to chápalo ako administratívna alebo organizačná výpomoc. Nechýbalo však chápanie ani spoločenskej praxe ako testu. Netreba sa diviť, že na základe takto chápanej praxe nevznikla žiadna dobrá teoretická práca. Problémy, ktoré volali po riešení spoločenských vied, ostali prevažne naďalej mimo výskumnej práce pracovníkov spoločenských vied. Príčin tohto neutešeného stavu bolo viac, ale nie je možné na tomto mieste sa nimi zaoberať. Potrebné je však vziať si z toho ponaučenie pre skutočné, a nie formálne spojenie sociológie so spoločenskou praxou.

Situácia sa dnes vyvinula tak, že vlastne spoločenská prax, snaha po vedeckom

riadení spoločnosti, snaha o objektívne poznanie spoločenských javov si vyžaduje vedeckú sociológiu. Strana a všetky riadiace zložky nášho štátu majú veľký záujem o také sociologické výskumy, o takú analýzu javov, o ktoré sa budú môcť opierať pri riešení úloh vyplývajúcich z rozvoja našej spoločnosti. Rozdiel medzi vedec-kou a nevedeckou sociológiou je aj v tom, čo skúma, akú spoločenskú objednávku plní, aké záujmy a čie záujmy sleduje. Myslím, že hneď na začiatku by nemalo byť rozporov v tom, že marxistická sociológia je straníckou a triednou vedeckou disciplínou, disciplínou plne zaangažovanou na vybudovaní komunistickej spo-ločnosti. A ako taká má veľmi dôležité miesto medzi vedami.

Možno povedať, že od sociológie spoločenská prax očakáva veľmi veľa, ba mnohí jej pripisujú pozíciu akéhosi arbitra, ktorý rieši spory, rozuzlí naj-zauzlenejšie spoločenské problémy v krátkom čase. Nie je to najvýhodnejšia situácia pre našu mladú sociológiu.

Každý, kto trochu vnikne do tejto práce, prestane byť hneď takým veľkým optimistom. Aj vývoj sociológie má svoje etapy, ktoré nemožno preskakovať. Preto budme radšej trpezlivejší v požiadavkách teraz kladených na sociológiu a trpezlivejší v požiadavkách na jej výsledky. Problémy, ktoré sme neriešili skoro dvadsať rokov, nevyriešime v priebehu jedného — dvoch rokov. Domnievam sa, že pri najoptimálnejších podmienkach sa seriózne výsledky môžu objaviť tak o päť rokov.

Nie som optimista ani v tom, že výsledky sociológie môžu v krátkom čase podstatne ovplyvniť spoločenskú prax. To si vyžaduje dlhodobější systematický výskum určitej oblasti a syntetické vedecké práce.

Druhá otázka je využívanie krátkodobých expertíz sociológov na niektorý čiastkový problém. Tu by mohlo byť spojenie teória — prax oveľa kratšie a bez-prostrednejšie. Záleží na kvalite expertízy na jednej strane a na schopnosti vy-užitia týchto expertíz vedúcimi pracovníkmi na strane druhej.

Otvorenou otázkou zatiaľ ostáva reprezentatívny celoslovenský a celoštátny výskum verejnej mienky. To však vyžaduje zvláštnu inštitúciu s väčším množ-stvom vyškolených dobrovoľných spolupracovníkov alebo zvláštnu oddelenie pri už existujúcich inštitúciách. V SSSR má takéto oddelenie Komsomolská pravda, v Poľsku je to pri rozhlase a televízii. Bolo by potrebné aj u nás pristúpiť k rie-šeniu tejto otázky.

Naša verejnosť je informovaná o vývine sociológie najmä v SSSR a v Poľsku, menej už o situácii v sociológii v Maďarsku, Juhoslávii, Bulharsku a Rumunsku. Chýbajú nám aj vedecké kontakty s týmito krajinami. Doterajšie študijné pobyty v SSSR a v Poľsku jasne ukázali význam priameho oboznámenia sa so stupňom rozvoja sociológie v týchto krajinách a osvojenie si poznatkov pre vlastnú prácu. Myslím, že táto spolupráca zďaleka nezodpovedá potrebám rýchlejšieho rozvoja sociológie u nás.

Doteraz naozaj sa urobilo veľmi málo pre to, aby sa vydávali sociologické práce sovietskych a poľských významných autorov, nehovoriac už o tom, že pre vedec-kých pracovníkov je zatiaľ stále nedostatok základnej sociologickej literatúry z devízových oblastí, ktoré by sa mali pri trocha pružnej práci obstarávať aj bez vzácných devíz ako recenzné výťažky alebo výmennou službou.

Bolo by potrebné uvažovať aj o tom, či by napr. nebolo možné od budúceho školského roku vyslať do Poľska študentov na štúdium sociológie a aspirantov na napísanie kandidátskych prác. Existujú ďalšie a ďalšie možnosti spolupráce, ktoré by mohli účinne pomôcť pri rozvoji sociológie u nás.

(Z referátu predneseného na seminári o marxistickej sociológii, ktorý sa konal v dňoch 25.—28. novembra 1963 v Smoleniciach.)

К ПРОБЛЕМАМ РАЗВИТИЯ МАРКСИСТСКОЙ СОЦИОЛОГИИ

Я. Пашиак

Развитию социологии в Словакии уделяется большое внимание. В ноябре 1963 г. вопросам развития социологии была посвящена особая научная конференция. Социологи стараются наверстать то, что было пропущено в период культа личности. Решаются организационные и методологические вопросы, связанные с развитием социологии. Эмпирическая социология в настоящее время сосредоточивается на разработке методов и техники социологических исследований (Социологический сектор Института философии САН в Братиславе). Социалистическое общество создает благоприятные объективные условия для развития социологии. Однако, здесь много нерешенных теоретических проблем. Эмпирические тенденции имеют свое место в марксистской социологии. Большой задачей эмпирической социологии в Словакии является расследование социальных последствий социалистической индустриализации Словакии. В Словакии создается сеть социологических институтов и учреждений, занимающихся социологическими исследованиями. Словацкие социологи работают в тесном сотрудничестве с другими социологами, прежде всего с польскими.

PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF MARXISTIC SOCIOLOGY

J. Pašiak

Increased attention is being given to the development of sociology in Slovakia. A scientific conference was held on the development of sociology in November 1963. The sociologists endeavour to make up for what was omitted in the period of the personality cult. They are concerned with the solution of organisational and methodological problems relevant to the development of sociology. In present time empirical sociology is focussed at the elaboration of methods and techniques of sociological research (the Department for Sociology of the Institute of Philosophy of the Slovak Academy of Sciences at Bratislava). Our socialistic society creates favourable objective conditions for the development of sociology. There is, however, a great number of unsolved theoretical problems. Empirical tendency has its place also in Marxist sociology. Empirical sociology in Slovakia is charged with a great task in the research of social involvements presenting themselves owing to the socialistic industrialization of Slovakia. A network of sociological working stations is being organized in Slovakia the aim of which is to carry out sociological research work. Slovak sociologists collaborate closely particularly with sociologists in Poland.